

Lykke Per som Velfærdsroman

Jakobe Salomons Asyl som Forventningshorisont for
den Nordiske Velfærdsstat

SØREN BLAK HJORTSHØJ

Henrik Pontoppidan skrev *Lykke-Per* (1898-1904/05) i den mest intensive del af perioden, hvori det moderne Danmark blev bygget, fin de siècle-perioden. Her tog demokratiet og kapitalismen de sidste skridt til at blive de dominerende samfundsstrukturer. Diskussioner om velfærd og hvordan et moderne samfund, hvor 'så mange som muligt er så lykkelige som muligt' (som Jeremy Benthams velfærdsmoral lyder i en parafraseret form¹), var også allerede på dette tidspunkt et markant debattemne og et udbredt litterært emne i både en dansk og europæisk sammenhæng.²

I denne artikel³ vil jeg forstå titlen på Pontoppidans berømte roman bogstaveligt som netop knyttende sig til begrebet 'lykke' samt synonymet 'velfærd,' også i forhold til den store bevågenhed disse begreber har haft de senere år. I Ordbog over det danske Sprog er lykke/velfærd i øvrigt opdelt i fire underbetydninger: Lykke/velfærd kan forstås henholdsvis som individuel og/eller kollektiv lykke og velfærd. Yderligere kan lykke/velfærd forstås både som åndelig og spirituelt betinget, men også som økonomisk og materiel lykke/velfærd (herunder som "ejendele, ejendom, formue (rigdom), velstand"). I Pontoppidan-forskningen er emnet lykke/velfærd primært blevet undersøgt i forbindelse med hovedkarakteren Per Sidenius' udvikling, gerne ud fra den litterære romantradition.

1. Se Jeremy Bentham, "A comment on the commentaries and a fragment on Government" in Burnsand & Hart (ed.), *The collected works of Jeremy Bentham* (Oxford: Oxford University Press, 1977), 393
2. Fx havde Harald Høffding og Georg Brandes en stor offentlig debat om velfærd og hvad et ideelt velfærdssamfund var i 1889, efter at Brandes havde offentliggjort sit berømte introduktions-essay om Friedrich Nietzsche, "Aristokratisk Radikalisme".
3. Analysen af romanen bygger videre på den analyse af *Lykke-Per*, som er i min bog om Brandes, *Son of Spinoza. Georg Brandes and Modern Jewish Cosmopolitanism*; dog ud fra en anden vinkling og hypotese.

Her har hovedspørgsmålet været, hvorvidt Per som en mandlig borgerskabs-helt i denne dannelsesroman bliver 'sig selv' og finder lykke. For til fulde at kunne belyse romanens lykke/velfærds-tematik er det imidlertid nødvendigt at inddrage den anden hovedkarakter, Jakobe Salomon. Det er nemlig gennem hendes opbygning af et børneasyl i et arbejderkvarter, at vi finder et, for denne tid, innovativt bud på en multifunktionel velfærdsinstitution, der har mange ligheder med efterkrigstidens nordiske velfærdsstat. Jeg vil i forlængelse heraf fortolke kærlighedshistorien mellem Per og Jakobe ud fra den nyere *Reading for Democracy*-forskning. Inden for dette område undersøges 1800-tallets og det tidlige 1900-tals realistiske romaner i konteksten af demokratiets historie, og hvordan der blev skabt nationale demokratiske forventningshorisonter gennem romanverdenernes "imagined communities."⁴ Det kan bl.a. ses gennem romancefortællinger, hvor en mandlig og kvindelig karakter repræsenterer henholdsvis den traditionelle provins og den liberalt-progressive, kapitalistiske hovedstad (eller omvendt). Her bliver romancen et mikrokosmos for, hvordan en moderne demokratisk sammenhængskraft kan forestilles, inkluderende nationens forskellige trosretninger, egnspræg, klasser og kulturer.⁵

Jeg vil således i denne artikel i forlængelse af, hvad Pontoppidan selv har omtalt som "bogens plan,"⁶ fokusere på, hvad man kan kalde romanens to grundlæggende forskellige kulturer eller 'mentaliteter.' Som Klaus P. Mortensen og Elias Bredsdorff også lægger vægt på, kan man nemlig fortolke romancefortællingen, som tematiserende et kulturelt modsætningsforhold mellem en protestantisk-bunden provinsiel kultur eller 'mentalitet,' og på den anden side den, hvad jeg kalder moderne jødiske ånd, der fremstilles som særligt udbredt i København.⁷ Per er som den ene part rundet af en pietistisk præstegårdskultur i en østjysk købstad. Han tror sig i lang tid i stand til at kunne lægge denne traditionelle Sidenius-arv bag sig, men som romanen skrider frem, erkender han gradvist, at det ikke er muligt. Den moderne jødiske ånd synes omvendt at være en tidsånd, der har spredt sig over hele Vesteuropa med karakteristika af demokratiske emancipationskampe, globalisering, kapitalisme, industrialisering, rationelle videnskabelige forklaringsmodeller, rodløshed, fremmedgørelse og urbanisering. I romanen er hverken den moderne jødiske civilisation eller den

---

4. Se fx Isobel Armstrong & Leonard Tennenhouse, *Novel Politics: Democratic Imaginations in Nineteenth-Century Fiction*. (Oxford: Oxford University Press, 2016); Nancy Armstrong: *Novels in the Time of Democratic Writing*. (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2018); Craig Carson: *The Aesthetics of Democracy: Eighteenth Century Literature and Political Economy* (London: Palgrave Macmilan, 2017).

5. Se fx denne klassiske artikel: Dorris Sommer, "Irresistible romance: the foundational fictions of Latin America," in Homi K. Bhabha, *Nation and Narration*, Routledge, London 1990.

6. Se "Bogen er ingen Selvbibliografi. – Forfatteren siger: Jeg aspirerer ikke til optagelse i de Litterære Rangklasser." *Politikken* 19/12 1905. (Artiklen er anonymt skrevet, skal det siges, men på baggrund af et interview med Henrik Pontoppidan af Henrik Cavling. Pontoppidan undgik så vidt muligt den journalistiske interview-form).

7. Se Klaus P. Mortensen, *Ironi og Utopi* (København: Gyldendal, 1982), 146-191. Elias Bredsdorff: *Henrik Pontoppidan og Georg Brandes. En kritisk Undersøgelse* (København: Gyldendal, 1964), 137-165.

traditionelt-danske udelukkende betegnede som moderne eller traditionel. Der er overlap og sammenblandinger. Karakterer, som er danske og kristne, kan for eksempel godt blive en del af den urbane moderne jødiske ånd (jf. journalisten Dyhring). Omvendt er der også flere steder re-integration af elementer fra den ældre jødiske tradition i den moderne jødiske, og generelt i tematiseringen af jødiskhed virker Pontoppidan især til at være inspireret af Georg Brandes.

Som Dorris Sommer har beskrevet det, er det et udpræget træk ved romancefortællinger fra denne periode, at de ofte udviklede sig ud fra en syntese-forståelse af historisk udvikling. Den realistiske romans afdækning af denne kærligheds-historie mellem en mandlig og kvindelig hovedkarakterer følger således gerne et "tese-versus-antitese = syntese" forhold efter den tyske filosof G.W.F. Hegels måde at forstå historisk udvikling.⁸ Hvis der er tale om en vellykket romancefortælling, vil tesen og antitesen med tiden smelte sammen til en national syntese, hvor de forskellige klasser, trosretninger og egnspræg bliver del af samme enhed. I den hidtidige Pontoppidan-forskning er *Lykke-Per* dog ikke typisk blevet set som skabende en vellykket syntese – først og fremmest fordi Per og Jakobe afbryder deres forlovelse.⁹ Artiklens *hypotese* er dog, at *Lykke-Per* godt kan læses som skabende en syntese, hvis vi har et hovedfokus på Jakobe og det asyl, hun opbygger til sidst. Jakobe siger også sidst i romanen, at asylet er hendes og Pers fælles projekt – det bliver i en symbolsk forstand deres fælles barn efter Jakobes fødsel af et dødfødt barn.

Asylets formål beskriver Jakobe i et brev i romanen som det at skabe socialt tillidsfulde og selvstændige demokratiske medborgere med en "samfundsånd" snarere end modborgere, der som voksne ønsker at tage hævn i forhold til den autoritære behandling, som de lavere klasser blev udsat for på den tid i de klasseopdelte, ofte voldelige statslige formynderinstitutioner. Derved har asylet, i forhold til den nutidige velfærdsforskning, et interessant fokus på opbygning af social tillid og demokratisk orienteret social kapital som en nødvendig base for at skabe et velfungerende moderne demokratisk samfund. Før analysen vil jeg i forlængelse heraf skabe et overblik over de forskellige måder, som nutidens høje grad af sociale tillid i Danmark og Norden forklares på i den socioøkonomiske såvel som den humanistiske del af velfærdsforskningen. Denne teori skal senere bruges som perspektiver til analysen af Jakobes asyl.

SOCIAL TILLID OG VELFÆRDSFORSKNING

I sin bog fra 2015, *Political Order and Political Decay*, formulerede den berømte amerikanske historiker og politolog Francis Fukuyama "the problem of getting to Denmark" (s. 25-27). I bogen opstiller han Danmarks *nation building*-proces udi at blive et demokratisk velfærdssamfund som et universelt ideal for moderne nationsopbygning *per se*. Fukuyama blev oprindeligt tilbage i 1990'erne kendt

8. Dorris Sommer, "Irresistible Romance."

9. Se fx Bredsdorff, Henrik Pontoppidan og Georg Brandes; Mortensen, Ironi og Utopi: Hansen, "Fra Dannelsesroman til Udviklingsroman."

for sin *end-of-history* tese, hvor han – også ud fra Hegels historieforståelse – argumenterede for, at udgangen på den kolde krig havde vist, at den vestlige verdens udgave af liberalt demokrati og kapitalisme var det menneskelige civilisationshistoriske højdepunkt. Som sådan var historien slut, ikke i en kronologisk forstand, men ud fra denne Hegelianske måde at forstå vores civilisationshistorie som en progressiv historie, der dog havde dette slutpunkt i den vestlige liberale demokratisk-kapitalistiske orden. Sidenhen har Fukuyama erkendt, at de vestlige demokratiske samfund siden 1990'erne har stået overfor udfordringer, som ikke passer med hans *end-of-history* tese. Faktisk tyder udviklingen i flere lande i disse år på, at vestligt demokrati lige så vel kan udvikle sig henimod autokrati, despotisme og borgerkrig. Mange steder er der opstået meget polariserede, mistillids-prægede offentlige rum/samfund, hvor der hersker vidt forskellige opfattelser af, hvad det er for en slags samfund og nation, man som borger er en del af. Det er bl.a. i forbindelse med denne vestlige demokrati-krise, at Fukuyama særligt har kastet sig over *nation building*-området, da det at opbygge en konstruktiv national demokratisk sammenhængskraft står som en forudsætning for, at borgerne i et samfund har tillid til hinanden og til den stat, som regerer over dem. I denne kontekst er det da interessant at gå tilbage i tiden og udforske “the problem of getting to Denmark”-problematikken ud fra tekster og forfattere, der tidligt skabte forventningshorisonter om et moderne dansk velfærdssamfund baseret på social tillid.

Social tillid kan defineres som: “*The belief that most people with whom one could potentially interact will behave in a trustworthy manner (...). Social trust is an important resource in modern societies where citizens constantly interact with anonymous others whom they have no specific knowledge about (...)* (social trust) *acts like a lubricant that makes any group or organization run more efficiently.*”¹⁰ I vores moderne globale men også stadig i høj grad nationalt-orienterede tidsalder interagerer de fleste borgere således dagligt med mange andre borgere gennem arbejdspladser, børneinstitutioner, internettet, interaktion med fremmede medborgere i det offentlige rum, statslige institutioner, osv. En høj grad af social tillid gør disse processer – sociologisk som økonomisk – mere dynamiske og produktive. Det er således også begrebet social tillid, som er i centrum, når de velkendte sociologiske nationale målinger af ‘lykke’ bliver foretaget. Her har Danmark og Norden været placeret i toppen igennem en længere årrække. Samtidigt er det vigtigt at påpege, at disse målinger af social tillid som ‘lykke’ netop er foretaget ud fra sociologiske faktorer. Undersøgelserne måler fx ikke, om deltagerne ville svare ‘ja’ i forbindelse med om de ud fra eksistentielle, åndelige og psykologiske rammer føler sig lykkelige.

Inden for den sociologiske og økonomiske del af velfærdsforskningen har der ud fra disse målinger af social tillid primært været et stort fokus på selve opbygningen af velfærdsstaten, bl.a. fordi megen af denne forskning peger på, at det er de velfærdsinstitutioner, som blev opbygget efter Anden Verdenskrig, som har

---

10. Gert Tinggard Svendsen og Gunnar Lind Haase Svendsen, “Social Capital and the Welfare State” in *The Nation State in Transformation*, (Aarhus: Aarhus University Press, 2010), 319.

skabt den høje sociale tillid i Norden. Et eksempel herpå er artiklen af Kim M. Sønderskov & Peter T. Dinesen “Danish Exceptionalism: Explaining the Unique Increase in Social Trust over the past 30 Years” (2014) (se fx også: Kananen 2009; Tinggard & Svendsen 2010; Pedersen 2012 for lignende argumentation). I artiklen præsenteres data, der viser, at niveauet af social tillid er steget betydeligt i Danmark siden 1950’erne (fra 47 % i 1960 til 79 % i 2009) – og i øvrigt har den sociale tillid både i forholdet borger vs. borger og borger vs. stat også fortsat været høj siden 2009. Til sammenligning dokumenteres det, at niveauet af social tillid er faldet voldsomt i USA i samme periode (fra 58 % i 1960 til 33 % i 2009).¹¹ I den forbindelse er det naturligvis en pointe, at disse to lande har opbygget to væsensforskellige velfærdsstater i perioden.¹²

En artikel som Sønderskov & Dinesen viser da ud fra sociologisk data, at den høje nutidige grad af social tillid i Danmark primært synes at være blevet opbygget igennem de årtier, hvor de nordiske velfærdsinstitutioner har eksisteret i deres reformerede form. Sønderskov & Dinesen plæderer på baggrund heraf for, at det primært er igennem en større grad af forståelse af udviklingen af velfærdsstatens egne institutioner siden 1950’erne og deres samspil med borgerne, at vi nærmere skal forstå baggrunden for den nutidige skandinaviske ‘lykke’ og de høje målinger af social tillid. Men artiklen og lignende socioøkonomisk forskning kommer dog alligevel til kort, når det skal forklares, hvorfor andre lande så ikke har opnået lignende resultater ved at have opbygget institutioner modelleret efter de nordiske. Logikken burde vel være, at man overalt, via disse institutioner, i løbet af få årtier, ville kunne opbygge samme høje grad af social tillid. I denne sammenhæng har den humanistiske og historisk-orienterede del af velfærdsforskningen argumenteret for, at det er nødvendigt i højere grad at have fokus på begrebet “social kapital” og den bredere kulturelt-historiske baggrund for, at der både i Danmark og Norden allerede i tiden efter 2. verdenskrig blev delt en række almene værdier og/eller en forventningshorisont, som gjorde, at man generelt imødekom et særligt egalitært-rettet velfærdsrationale. For med disse reformeringer skulle man som borger i langt højere grad fremover indgå i et ligestillet forhold med ens medborgere i det tillidsbaserede nordiske velfærdssamfund for, at det fungerede – fx i forhold til uddannelsessystemet og de særlige privilegier og rettigheder, som borgerskabet og overklassen hidtil havde haft.¹³ Hvordan var denne forventningshorisont blevet skabt, kan man spørge?

---

11. Kim Mannemar Sønderskov & Peter Dinesen, “Danish Exceptionalism: Explaining the Unique Increase in Social Trust over the Past 30 Years” in *European Sociological Review*, Vol. 30 Issue 6, 2014. Oxford Academy, 787.

12. Göran Esping-Andersen definerer tre typer velfærdsstater: den liberalistiske, den kristent-konservative og den nordiske socialdemokratiske i, *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (Princeton: Princeton University Press, 1990).

13. Social kapital kan defineres som: “An instantiated set of informal values or norms shared among members of a group that permits them to cooperate with one another. If members of the group come to expect that others will behave reliably and honestly, then they will come to trust one another.” Svendsen, “Social Capital and the Welfare State,” 320.

DEN HISTORISK-ORIENTEREDE DEL AF VELFÆRDSFORSKNINGEN

Francis Fukuyama har i den forbindelse selv bidraget til undersøgelserne af den danske moderne nation building ved sammen med bl.a. Ove Korsgaard og Ove Kaj Pedersen i *How Grundtvig Became a Nation Builder* (2015) at fremhæve N.F.S. Grundtvig som en altafgørende national faderfigur. Særligt fremhæves de af Grundtvigs ideer og initiativer, som ledte til demokratiseringen af det danske civilsamfund gennem de grundtvigianske højskoler og andelsbevægelsernes *empowerment* af bønderne.¹⁴ Der er ingen tvivl om, at Grundtvig er vigtig i denne sammenhæng, men som *Reading for Democracy*-forskningen har peget på i de senere år, er det også en stor forenkling af opbygningen af de moderne vestlige nationer op gennem 1800-tallet, at skabelsen af dem som “*imagined communities*” kan opsummeres som rene homogeniseringsnarrativer, hvor én mand får æren af at være den store samlende fader-figur. Inden for *Reading for Democracy* området har eksempelvis Isobel Armstrong og Nancy Armstrong pointeret, at skabelsen af vores vestlige moderne demokratiske nationer som “*imagined communities*”, bl.a. som set igennem 1800-tallets realistiske romaner, var en langt mere heterogen proces.¹⁵ Hvis man beskæftiger sig indgående med 1800-tallet og det tidlige 1900-tals danske *nation building*, så er det også tydeligt, at nok var grundtvigianismen en dominerende bevægelse, men den var samtidigt i stor konkurrence med andre politisk og religiøst-orienterede bevægelser, og mange andre aktører og bevægelser tog del i demokratiseringen. Grundtvig-narrativet inden for denne del af *nation building*-forskningen bliver på den måde som historisk analyse en noget skarpskåren vinkling af én form for politisk ideologisk kamp og én form for reformeret protestantisme som skabende grundlaget for det i virkeligheden meget pluralistiske demokratiske samfund, vi har i dag i Danmark. Langt fra alle højskoler var i øvrigt grundtvigianske: Som Jes Fabricius Møller har beskrevet det i *Grundtvigs Død* (2019), var flere af de første højskoler indremissionske. Det er også bemærkelsesværdigt, at vækkelsesprædikanten Rasmus Sørensen spillede en langt større rolle end Grundtvig, da de første højskoler blev diskuteret og planlagt i 1840'erne¹⁶ – det er som sådan nok mere et tegn på, hvor udbredt dette Grundtvig-narrativ er blevet, at de fleste forbinder den nutidige højskoleinstitution udelukkende med grundtvigianisme i dag. I den forbindelse leveres en af de mest rammende kritikker af grundtvigianismen faktisk af Pontoppidan i 1880'erne. Her anerkender Pontoppidan bl.a. i *Fra Hytterne* (1889) grundtvigianernes arbejde, men tillige kritiserer han

14. Se Francis Fukuyama, “Nation Building and State Building” (29-50) & Ove Korsgaard, “How Grundtvig became a National Builder” (192-212) in Korsgaard, Hall & Pedersen (red.): *Building the Nation. N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity*. (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2015)

15. Armstrong, *Novel Politics: Democratic Imaginations in Nineteenth-Century Fiction*; Armstrong & Tennenhouse, *Novels in the Time of Democratic Writing*.

16. Jes Fabricius Møller, *Grundtvigs Død*. (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2019), 83-90. Korsgaard, *Kampen om Folket*, 341.

bevægelsen for mest at have fokus på ejendomsbesiddende bønder, mens hverken velfærd og rettigheder for kvinder, børn, andre religiøse mindretal, det rurale såvel som urbane proletariat og ej heller husmændene var særligt meget i fokus hos grundtvigianerne dengang.

Der er omvendt ingen tvivl om, at den nordiske reformerede Folkeskole, skabt efter 2. verdenskrig, har et universelt sigte: For denne institutionstype orienterer sig mod alle børn og alle klasser. Inden for den sociologiske del af velfærdsforskningen viser Johannes Kananen, at en af de få fælles nordiske velfærdsinstitutioner, som faktisk har fulgt en parallel opbygning og reformering over flere hundrede år, er det skandinaviske skolesystem.¹⁷ Den nordiske Folkeskole har nemlig oprindeligt som en universelt-rettet, dannelsesorienteret skolegang sin baggrund i den protestantiske konfirmationseksamen og katekismus-undervisningen. Danmark og Norge er i øvrigt de første lande i Norden, som indførte konfirmationseksamenen, og et af hovedformålene var at give alle børn uanset deres sociale baggrund en basal skolegang, der havde et universelt-rettet oplysningssigte. Den første universelle skoleeksamen blev således indført som del af Christian VI's Anden Reformation i 1736, hvormed pietismen blev det dansk-norske riges officielle statskirkelige retning (Halle-pietismen). Få år efter Christian VI indførte katekismus-undervisning og konfirmationen fulgte Sverige efter med den danske-norske konfirmationsmodel som forbillede.

Men "oplysning" havde via denne første nordiske universelle eksamen en dobbelt konnotation, som man kan se i den første nordiske katekismus, Erik Pontoppidans pietistiske *Forklaring over Doktor Martin Luthers lille Katekismus* (1738). "Oplysning" henviste dengang som begreb på ene side til dannelsesmæssig oplysning. Men samtidigt havde "oplysning" en ligeså væsentlig konnotation af, at individet skulle finde frem til Guds lys og blive religiøst vækket.¹⁸ Den dansk-norske konfirmation er nemlig i første omgang skabt med det formål, at alle danske og norske børn skulle omvendes og gøres til pietistiske trosfæller – på den måde lærte alle danske børn fra 1730'erne et fundamentalt lighedsideal ift. det individuelle gudsforhold.¹⁹ Men Luthers to "regimenter" gjorde sig samtidigt gældende på den måde, at den samfundsorden, som blev dikteret af præsterne i undervisningen som udenadslære via katekismen, bestemt ikke var orienteret mod lighed. Velfærdsbegrebet benyttes faktisk flittigt af Erik Pontoppidan i denne sammenhæng, men det er mestendels i forbindelse med, at individet skal acceptere, at den bedste velfærd/lykke ligger i at acceptere sin plads i det autoritært feudale enevældesamfund, og den plads

---

17. Johannes Kananen, *The Welfare State in Three Eras*, (London: Routledge, 2009), 35-70.

18. Se fx her hvordan Erik P. bruger begrebet "oplysning" og idéen om en liberal oplyst progressiv historieforståelse sammen med specifikke pietistisk-puritanske værdier: "(...) det nye Menneskes Iførelse eller daglig Fremgang i det gode, som i Oplysning og (...) Kærlighed, Ydmyghed, Sagtmodighed, Taalmodighed, Fornægtelse." Erik Pontoppidan, *Forklaring over Doktor Martin Luthers lille Katekismus* (udgivet af skolerne i Øster Snede og Løsning, 1953), 151.

19. Se fx Henrik Horstbøll, "Pietism and the Politics of Catechisms" in *Scandinavian Journal of History* 25 (2): 143-160

var man født ind i.²⁰ Juridisk set fik konfirmationen også den betydning, at alle undersætter først fik borgerrettigheder med konfirmationen. Hvis et ungt menneske ikke blev konfirmeret, ville denne person fx ikke kunne få et rigtigt voksenarbejde, en læreplads eller ret til at blive gift. Og særligt ift. de lavere klasser blev konfirmationen og katekismus-indlæringen fra denne tid et udpræget autoritært kontrol- og opdragelsesmiddel, hvormed statskirkepræsterne fik en enorm magt ude i sognene. Samtidigt skal det fremhæves, at fra 1730'erne (og det er unikt i en europæisk sammenhæng) fik alle danske/norske børn basale læse- og skrivefærdigheder pga. konfirmationen. Det er blevet anslået, at 40 år senere havde næsten 90 % af befolkningen læse- og skrivefærdigheder på 4.-6. klasses niveau.²¹

I forhold til den plads som Pontoppidan giver den protestantiske pietisme i "bogens plan" kan det ud fra et nutidigt perspektiv da i første omgang godt virke malplaceret, at den gives så stor en plads i skabelsen af det moderne Danmark på bekostning af fx grundtvigianismen. Naturligvis er det her også vigtigt at påpege de biografiske tråde (Henrik Pontoppidan var søn af en pietistisk præst og Erik Pontoppidan var en del af stamtræet). Men det er bestemt ikke kun i *Lykke-Per*, at Pontoppidan tematiserer pietismen som en vigtig *nation building* faktor (jf. fx *Det forjættede land* og *De dødes rige*). Og via det grundlag, som konfirmationen har haft for udviklingen af Folkeskolen som rettet mod en universel etisk dannelse, har pietismen spillet en større rolle i vores *nation building*-historie end de grundtvigianske højskoler, der er forblevet en civilsamfunds-institution, som man frivilligt kan gå på (mange har/gjorde ikke). Det er samtidigt en anden vision om fremtidens Danmark, som *Lykke-Per* repræsenterer. For tanken med den grundtvigianske friskole/højskole var ikke, at bondebørn skulle have ligeså meget undervisning eller samme muligheder for videre uddannelse som borgerskabets børn. Den grundtvigianske højskole og friskoles pædagogik var rettet mod "fortællingen" som didaktisk værktøj og en ethnos-orienteret "folkevidenskab," hvormed unge mennesker, som kom fra landet, kunne få tilpas megen oplysning til, at de kunne indgå i et demokrati. Grundtvig mente heller ikke, at borgerskabets/overklassens børn skulle stoppe med at få en mere kvalificeret uddannelse gennem latinskole-systemet og den adelige eliteskole Herlufsholm. Men i *Lykke-Per* ser vi netop en, for denne tid, visionær idé om, at det klasse-opdelte uddannelsessystem skal tænkes helt om. For alle børn skal der være en demokratisk almindelse, hvor piger og drenge er ligestillede. Arbejderbørnene på Jakobs skole får undervisning på samme niveau som borgerskabets børn og lærer, at de er ligestillede.

DET MODERNE GENNEMBRUD OG VELFÆRDSSAMFUNDET

Inden for de senere år er Det Moderne Gennembrud – ligesom det er tilfældet med pietismen – heller ikke blevet fremhævet som en vigtig del af

20. Se fx Erik Pontoppidan, Forklaring over Doktor Martin Luthers lille Katekismus, 49-58.

21. Frederik Stjernfelt et al., Grov Konfækt – Tre vilde år med trykkefrihed 1770-73 (København: Gyldendal, 2020).

den moderne danske *nation building*. Men der kan ikke være tvivl om, at Brandes' ideal om, at litteratur sammen med offentlig debat skal spille en kontinuerligt bidragende rolle udi at demokratisere samfundet, har haft en stor indvirkning på, hvordan de nordiske demokratiske offentlige rum (eller "public spheres", som det hedder hos Jürgen Habermas) er blevet formet. Det var nemlig ikke kun danske forfattere, men også samtidens vigtigste norske og svenske forfattere, som blev inspirerede af Brandes' idéer vedrørende litteraturens rolle (fx Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson, August Strindberg, Selma Lagerlöf, Viktoria Benediktsson, Edith Södergran og Aksel Sandemose). De mest omtalte værker inden for den litterære del af velfærdsforskningen har i de seneste år har været Tue Andersen Nexøs *Vidnesbyrd fra Velfærdsstaten* (2016) og Lasse Horne Kjældgaards *Meningen med Velfærdsstaten* (2018). Heri bliver Det Moderne Gennembrud ikke fremhævet i særlig grad, men fokus i begge bøger er også primært på litteratur skrevet efter, at den nordiske velfærdsstat er blevet skabt. Men i forhold Det Moderne Gennembrud bruger Kjældgaard megen af sin indledning på at gennemgå den debat om velfærdsmoral, der var mellem Brandes og Høffding i 1889, efter Brandes havde skrevet sit essay om Nietzsche. Brandes var i det hele taget den, der først introducerede de, ude i Europa, allerede da vidtfavnende diskussioner af velfærdsmoral, som særligt nyttemorals-filosofferne Jeremy Bentham og J.S. Mill havde bidraget til. Bl.a. oversatte Brandes Mills bog om kvinders emancipation tilbage i 1870, og det er hos Bentham, vi finder den berømte velfærdsmoral: "*It is the greatest happiness of the greatest number that is the measure of right and wrong.*"²²

I forlængelse af fremhævelsen af Brandes' rolle udi at introducere de debatter om velfærdsmoral, som igennem de næste årtier blev taget op på forskellig vis, så vil jeg her inden selve analysen klargøre, hvordan jeg opfatter Pontoppidans forhold til Brandes. For inden for Pontoppidan-forskningen har der nemlig været stor uenighed om, hvor meget Pontoppidan var influeret af Brandes. Men grundlæggende ser jeg Pontoppidan som værende meget inspireret af Brandes i sit tidlige forfatterskab, uden at Pontoppidan dermed er at se som værende en loyal discipel. Men da Pontoppidan først kommer frem som forfatter, påvirkes han bestemt af de emancipatoriske værdier i Brandes' moderne gennembrudsprojekt. Det kan også siges, at Pontoppidan komplementerer de områder, som den urbant og europæisk-orienterede Brandes fokuserer på. Pontoppidan har nemlig i sine tidlige værker fokus på socialt uretfærdige forhold ude på landet i Danmark, og det var et område, som Brandes ikke havde et stort kendskab til. Danmark var på dette tidspunkt stadig et feudalt-præget samfund, symboliseret ved det despotiske *Høire*-regime, som autoritært holdt fast i magten. De magtfulde godsejere og det højere borgerskab vægrede sig ved at invitere de lavere klasser ind og følge de demokratiske principper, som var blevet nedfældet i *Grundloven*. Denne vægren handlede i bund og grund om, at der – set ud fra social tillids-begrebet – på dette

---

22. Jeremy Bentham, "A comment on the commentaries and a fragment on Government" in Burnsand & Hart (ed.), *The collected works of Jeremy Bentham* (Oxford: Oxford University Press, 1977), 393.

tidspunkt herskede en dyb mistillid imellem de forskellige klasser. Mistilliden gik begge veje: Det højere borgerskab og adelen foragtede de lavere klassers 'uciviliserede' væremåder, og de blev gerne anset for at være for uvidende og dumme til, at deres stemmer skulle vægte så meget som borgerskabets. Omvendt betragtede bønderne og de lavere klasser bestemt ikke de højere klasser som tættere på Gud og himlen ud fra deres udsyn og moralske opførsel. I *Det forjættede land* bliver det fx tematiseret, hvordan de lavere rurale klasser protesterer imod statskirke-præsterne og det autoritære formynderi, som *Høire*-regimet og statsinstitutionerne opretholdt i 1880'erne.

Men som årene går, bliver Pontoppidan efterhånden mere og mere kritisk overfor Brandes' idéer, og det virker til, at han også knytter dem sammen med den måde, Danmark moderniseres på. Det klareste eksempel er et digt, som Pontoppidan skriver i anledning af Brandes' 70 års fødselsdag i 1912, hvor han bl.a. skriver: "Det Kundskabens Træ, han har plantet i landet/ (...) Forgifter nu Folket med Ormstukne Frugter."²³ Det, som dog er særligt interessant i forhold til *Lykke-Per*, er, at Pontoppidan i denne roman endnu ikke endegyldigt har distanceret sig fra Brandes, som han – efter min mening – har i 1912. Brandes' Nietzsche-reception spiller også en stor rolle. På den måde er *Lykke-Per* ambivalent i forhold til arven fra Brandes. Som Bredsdorff har været inde på, kan det måske ovenikøbet siges, at hele repræsentationen af den moderne jødiske kultur i romanen er en lang diskussion af Pontoppidans forhold til Brandes.²⁴ Men samtidigt vikles tidens store forandringsprocesser og jødiskhedens rolle heri ind i skildringen af Brandes' arv, og indimellem bliver tematiseringen problematisk. Men i første omgang er det romanens tese, den pietistisk-prægede provinsielle kultur, som Per vokser op i, som vil blive behandlet i analysedelen.

ANALYSE

For i den første del af romanen følger vi primært Per Sidenius, og hvad angår romanens tese, står det klart allerede fra de første sider, at Pers far ikke repræsenterer den form for luthersk teologi, som den danske statskirke officielt fulgte på dette tidspunkt. Med hensyn til Pers far og de mange præster, der har været i Sidenius-familien, får vi derimod at vide, at mange af disse også var pietistisk-prægede præster. I deres præstegerning havde disse Sidenius-præster, efterhånden som årene gik, mere og mere hengivet sig til troen og introvert tænkning over dette og hint rundt omkring på store landligt-isolerede præstegårde i Jylland. Pers far er dog blevet en præst i en større dansk provinsby, der er i rivende udvikling her i perioden, hvor de danske bønder blev *empowered* gennem andelsbevægelsen. Så i stedet for at kunne slentre alene rundt i store, landlige præstegårds-haver langt væk fra andre mennesker, skal Pers far dagligt indtage en rolle som en af byens vigtigste embedsmænd, og familien bliver automatisk regnet for at være

23. Henrik Pontoppidan, Den 4de Februar: <https://www.henrikpontoppidan.dk/text/kilder/digte/brandes.html>

24. Bredsdorff, Henrik Pontoppidan og Georg Brandes, 137-165.

en central del af byens bedre borgerskab, selvom Pers far slet ikke bryder sig om denne rolle:

Det var en from og streng mand. I sin ydre fremtræden som ved sin hele levevis skilte han sig skarpt ud fra byens øvrige beboere, af hvem han derfor i mange år betragtedes som en besværlig fremmed, hvis særegenheder man afvekslende trak på skulderen af og forargedes over. Når han – hård og alvorlig – kom gående gennem byens krogede gader, klædt i sin langskødede, grå vadmelsfrakke, med store mørkeblå briller for øjnene og med hånden knyttet om grebet på en stor bomuldsparaply, som han for hvert skridt stødte med kraft mod stenbroen, vendte folk sig uvilkårligt om efter ham (...) Byens storhanser, de gamle bondekøbmænd og studeopdrætttere, hilste ham aldrig end ikke når han var i ornat. Skønt de selv viste sig på gaden i træsko og smudsige lærredsfrakker (...) betragtede de det som en skam og skændsel for deres by, at den havde fået en sådan stodderpræst, der gik klædt som en landsbydegn og vitterlig også havde møje med at skaffe føden til sig og sin redefuld af rollinger. (*Lykke-Per* s. 5)

Igennem farens tøjvalg (fx "hans grå vadmelsfrakke") kan vi se, at Pers far ikke anser Guds nåde og egen velfærd som værende afhængig af materialistisk rigdom. Han går heller ikke op i social status og anerkendelse på trods af, at han i sin funktion af at være den primære embedsmand for statskirken i byen ville være selvskreven til – som sin forgænger – at holde hof for de lokale spidsborgere. Pers far er snarere i opposition til de medlemmer af hans menighed, der er optaget af social status og materialistiske mål. Han er med sin pietistiske protestantisme optaget af en inderlig form for tro, der afspejler sig i en ydre minimalistisk og asketisk æstetik. I det næste citat beskrives det først, hvordan præstegården tidligere var et centrum for borgerskabet i byen:

Dengang havde den store, røde præstegårdsbygning været et gæstfrihedens hjem, hvor man, når man havde afgjort sine forretninger inde hos præsten, blev budt ind i dagligstuen til fruen og de unge frøkner for ved en kop kaffe eller (når det var bedre folk) et lille glas vin og en hjemmebagt kage at slå en passiar af om dagens og byens nyt. Nu betrådte folk ikke præstegården uden tvingende grunde, og aldrig kom man længere end til pastor Sidenius' gravkammeragtige studereværelse, hvor gardinerne gerne var rullet halvt ned, fordi præstens øjne ikke tålte genskinnet fra murene ovre på den anden side af den snevre gade. (5-6)

Pers far er som sådan ikke rigtigt en inkluderet del af lokalsamfundet. Karakteristisk siges det, at verden udenfor forstået som solskinnet, der skulle komme ind gennem vinduerne, blænder hans øjne, og han gør derfor alt for at skærme sig mod dagslysets indtrængen. Hans munke-agtige måde at forholde sig til den ydre verden med dens materielle muligheder gør ham til en særling blandt de lokale.

Pers far er samtidigt en stærkt autoritær figur, og de puritanske principper, han følger, er også beskrevet som nogle, som resten af familien *skal* følge. Man bliver som individ i familien straffet med skyld- og skam-strategier, hvis man træder udenfor hans kodekser. For eksempel rammer en livslang forbandelse Per, da han som barn som straf for en drengestreg bliver sammenlignet med Kain, der kastede ulykke over sin familie ved at slå sin bror ihjel, og som til evig tid blev forbandet af Gud til at arbejde som bonde uden at have held med at kultivere sin jord i de ørkenlignende, bibelske landskaber. Per vælger dog at forkaste denne forbandelse fremfor at rette ind. Han fortsætter sit oprør mod farens autoritære opdragelse og de værdier, han står for.

PERS VEJ IND I DEN MODERNE VERDEN

For fra en tidlig alder identificerer Per sig nemlig ikke med sin fars og familiens fromme, introverte religiøse fællesskab. Som teenager sætter Per sig et personligt mål om at besejre denne skyldbetonede baggrund. Pers endelige oprør mod sin far resulterer i, at han forlader provinsen og drager til København for at realisere sine drømme om at blive uddannet ingeniør. Om natten begynder Per at arbejde på en idé, der skal realisere hans allerstørste drøm. Han planlægger således at blive chefindeniør på et projekt, som skal etablere velstående handelsruter til engelske byer og USA fra vestkysten af Jylland. Projektet omfatter planer om, via de jyske å-systemer, at forbinde den jyske østkysts byer med en ny stor havneby, ved kysten ud til Nordsøen. Opførelsen af mange vindmøller vil forsyne denne nye by og en stor del af Jylland med elektricitet. I København bliver Per inspireret til at arbejde på projektet af den dansk-jødiske intellektuelle Dr. Nathans skrifter (et navn der nok særligt skal referere til E. G. Lessings “noble Jew” Nathan der Weise). Dr. Nathan beskrives som havende etableret sig som en slags uofficiel leder af en liberal oplysningsbevægelse i Danmark, beundret af mange, men udskældt og forhadet af flere endnu. Per bliver fascineret af Nathans skrifter, der kritiserer den samtidige danske kunst og litteratur for at være blevet anakronistisk. Ifølge Dr. Nathan er dansk kunst og litteratur efter flere års sårfeber siden nederlaget i 1864 blevet en nationalromantisk eskapisme fra den moderne verden, som Danmark nu engang befandt sig i. Per genkender straks Dr. Nathans emancipatoriske visioner som parallelle til sine egne frisættende teknologiske ingeniør-visioner. Men Dr. Nathan og Per udvikler aldrig et vedvarende forhold. Det er i stedet gennem Pers bekendtskab med familien Salomon og særligt Jakobe, at Per specifikt stifter bekendtskab med den moderne jødiske ånd.

DEN MODERNE JØDISKE ÅND

Portrættet af Jakobe Salomon i *Lykke-Per* repræsenterer således en af de første gange i en realistisk dansk roman, at en kvinde fremstilles som en rund og nuanceret hovedkarakter (af en mandlig forfatter). Herudover er Jakobes fyldige plads i “bogens plan” også bemærkelsesværdig. Salomon familien er beskrevet

som tilhørende det segment blandt vesteuropæiske jøder som Georg Brandes i flere skrifter, bl.a. hans essay "M. Goldschmidt" (1869), kaldte "moderne jøder." Hermed talte Brandes ikke om ortodokse jøder, for hvem judaismen stadig var omdrejningspunktet i tilværelsen. Sociologisk og historisk var moderne jøder som Salomon-familien del af en større gruppe af de vesteuropæiske jøder, som voksede i antal op gennem 1800-tallet, og som er karakteriseret ved, at de i stedet for den ortodokse jødedom begyndte at orientere sig efter liberale oplysningsværdier. Det klassiske, oprindeligt tyske, humanistiske *Bildung*-dannelsesideal kom for mange af disse til at blive det nye pejlemærke. Dermed ikke sagt, at denne gruppe af moderne jøder, eller "assimilerede jøder", som de også nogle gange kaldes, ikke stadig orienterede sig efter den jødiske religiøse tradition. Men som det ses i *Lykke-Per*, var det ofte mere i en kulturel forstand.

Jakobe Salomon er som karakter kendetegnet ved visse positivt tematiserede aspekter af den moderne jødiske ånd. Hun er en socialt orienteret, intellektuel kvinde, som i stigende grad engagerer sig i kampen for at etablere et mere demokratisk samfund med en anden forståelse af velfærd og lykke end den, der hersker på denne tid, og samtidigt inkluderende mange flere grupper end blot velhavende ejendomsbesiddende mænd. Hun beskrives også som værende fuldt ud jævnbyrdig med de mange højtstående borgerskabsmænd, der deltager i sammenkomster og diskuterer politik og kulturelle spørgsmål i Salomon-huset. Inden for jødiske studier er det blevet påvist (særligt af David Sorkin og Michael Stanislawski),²⁵ at disse "assimilerede jøder" ikke var så assimilerede eller integrerede endda i 1800-tallet. David Sorkin omtaler således de nordeuropæiske moderne jøder som et "parallelt borgerskab" i det 19. og første del af det 20. århundrede. I de fleste nordeuropæiske lande var de jødiske minoriteter på det tidspunkt, hvor *Lykke-Per* blev skrevet, blevet emanciperet og havde fået borgerrettigheder på lige fod med kristne borgere (I DK i 1814). Men som vi finder det tematiseret i datidens litteratur, også i anden dansk litteratur (fx Henri Nathansens *Indenfor Murene* (1912)), så var de dele af det danske-jødiske mindretal, der økonomisk tilhørte borgerskabet, oftest ikke socialt inkluderet i majoritetsborgerskabet (som det også var tilfældet i Tyskland, Frankrig, osv.). Integrationen af de danske jøder var således en lang historisk proces, hvor 1814 naturligvis repræsenterer det tidspunkt, hvor jøderne fik borgerlige rettigheder, men hvor den konkrete integration var en langt mere kompleks proces.

Nogle familier i dette parallelle borgerskab søgte heller ikke inklusionen, men der var mange, som gjorde. Disse inklusions-orienterede danske jøder blev ofte orienteret imod at være en del af og bidrage til det nationale fællesskab gennem forskellige former for handel og købmandskab men også i stigende grad inden for politik og kulturelle områder som Brandes-brødrene. Der udviklede sig samtidigt op gennem 1700- og 1800-tallet vidtforgrene transnationale familierelationer blandt de nordeuropæiske jøder – særligt pga. giftemål – og denne

---

25. David Sorkin: *The Transformation of German Jewry, 1780-1840*. (New York, Oxford University Press, 1987); Michael Stanislawski: *Zionism and Fin de Siècle*. (Los Angeles: University of California Press, 2001).

‘kosmopolitisme’ blev i høj grad genstand for mange jødehadske stereotyper op gennem 1800-tallet. Reaktionen blev ofte strategier, som skulle signalere, at de jødiske borgerskabsfamilier skam var patriotisk-sindede og nationalt bidragende. Filantropiske aktiviteter blev således en udbredt praksis blandt mere velstillede jødiske familier, og Jakobes idé om at opbygge et børneasyl for arbejderbørn kan også godt læses ind i denne sammenhæng. Men denne filantropi havde flere ansigter. Et eksempel herpå er den tobaksproducerende Hirschsprung-familie, der som kunstmæcener bl.a. bevirkede, at Krøyer-ægteparret og flere andre Skagens-malere kunne leve som frie kunstnere. Samtidigt grundlagde familien datidens største private samling af kunst af danske malere (senere blev samlingen overgivet til staten som *Den Hirschsprungeske Samling*).

Første gang vi aflægger et besøg hos Salomon-familien står det dog klart, at denne familie stadig lever som en del af det parallelle borgerskab. De er endnu ikke helt accepterede af majoritetssamfundet, hvor de fortsat identificeres som “jøder” og ikke “danske.” Samtidigt er de via det frisind, der hersker i hjemmet, et populært bekendtskab blandt de mindre reaktionære dele af det københavnske højborgerskab (Pontoppidan kalder disse moderne jøder for det danske borgerskabs “mousserende element” i sin selvbiografi *Undervejs til mig selv* (1954)).²⁶ Det er særligt gennem beskrivelsen af hjemmet og bygningen, hvor Salomon-familien bor, at familien fremstilles som værende en del af det parallelle borgerskab. Set med Pers øjne er “paladset,” som bygningen kaldes med spot af de lokale, præget af en overflod af materialisme, luksus og dekadence, der gør, at det fremstår som et modbillede til den minimalistiske æstetik, der herskede i den pietistiske præstegård:

Fra portrummet kom man gennem en moderne glasdør ind i en forhal, der var så høj og stor, at den gav genlyd af ens skridt. Dens vægge var behængt med rustninger, gamle bronzesager og pragtfulde orientalske våben. Så man havde fornemmelsen af at betræde et museum. (...) Per slog sig ned i en læderbetrukken lænestol og så sig opmærksomt omkring. Svære, rødvinfarvede silkegardiner for vinduerne ... (...) Gyldenlæders tapeter .... Et ottekantet med sølv og perlemoder indlagt bord midt i stuen ..... I reolerne kostbart indbundne bøger .... På væggene malerier .... Under loftet en gammel kirkelysekorne med indskrift .... Langs den ene væg en antik, rigt udskåren disk med en opstilling af gammelt sølv (...). (140)

Der hersker altså ifølge citatet en materielt overlæst og nyrig stemning i Salomon-hjemmet. Samtidig har huset udseende som et museum for Per. Som sådan virker interiøret og de æstetiske valg at være foretaget ud fra, at man har villet imponere de besøgende. Det er samtidigt svært at se spor og træk fra den ældre jødiske tradition ud fra den måde, som Salomon-familien bor på. Men gennem karakterer som Aaron Israel og Dr. Nathan tematiseres en anden side af denne moderne jødiske kultur, som Jakobe kommer til at kultivere i sin videre udvikling.

26. Henrik Pontoppidan: *Undervejs til mig selv*. (København: Gyldendal, 1954), 71.

Romanen er således også optaget af at beskrive denne moderne jødiske kultur som værende præget af kritisk åndelig/intellektuel virksomhed i kombination med et fokus på praksis og det at kæmpe for, at ens idealer bliver materialiseret. I den forbindelse vil jeg henvise til en række essays, som Brandes skrev i 1890'erne om tekster fra *Det Gamle Testamente*. Brandes er i disse tekster især optaget af, hvad han betragter som den jødiske traditions grundspørgsmål – 'spørgsmålet om retfærdighed'.²⁷ Desuden tematiserer han i disse essays, såvel som i "M. Goldschmidt," at det særligt var europæiske moderne jøder, som tog den store opgave på sig at opbygge en moderne verden baseret på politisk sekulært-rettet retfærdighed. I forhold til Lykke-Pers diskussion af, hvordan et moderne tillidsbaseret demokratisk samfund kan opbygges, er det tillige bemærkelsesværdigt, at Brandes bl.a. også skriver i disse essays om *Det Gamle Testamente*, at de første eksperimenter med demokrati ikke fandt sted i Grækenland og Athen, men i oldtidens Israel af jøder. I forlængelse heraf iagttager han, at der op gennem 1800-tallet var en overrepræsentation af europæiske jøder i forhold til skabelsen af de forskellige moderne politiske ideologier, som opstod her. Grunden var ifølge Brandes bl.a., at der i den jødiske tradition siden oldtiden havde været et fokus på, at jøderne i diaspora-sammenhænge havde skullet kæmpe mod undertrykkelse og for en mere retfærdig, ligestillet behandling af det jødiske folk. I sine essays *Jobs Bog* og *Kohélet* oplister Brandes mange europæisk-jødiske forfattere, politikere og tænkere som eksempel herpå, bl.a. Heinrich Heine, Benjamin Disraeli, Moritz Lazarus, Ferdinand Lasalle, Karl Marx, Ludwig Börne og Georg Jellinek.²⁸ Samtidigt anser han den hollandsk-jødiske filosof Baruch Spinoza som den, der først indvarsler denne moderne jødiske ånd. Da Jakobe bliver gravid, giver hun i forlængelse heraf udtryk for, at hun håber, at Pers og hendes barn kommer til at inkarnere den sociale praksis-kamp mod undertrykkelse, som den jødiske tradition også for hende er fuld af:

Hun ville håbe, at hendes barn i så fald måtte blive en havets ætling, en vikingenatur, besat af den kamplystne udve, der var i slægt med uroen i hendes eget jødiske blod, med vandredriften og denne hvileløse men målbevidste higen, der havde gjort så mange af hendes stammes mænd og kvinder til menneskehedens førere. (571).

Efterhånden vokser Jakobe da også ud af den luksuriøse og materielt overlæssede hjemlighed, som hun er vokset op i. I forhold til at forstå Jakobes udvikling som karakter, og det at se den som anderledes end Pers, så bliver denne praksis-fokuserede og retfærdighedsstræbende side af den moderne jødiske ånd den vej, som Jakobes udvikling mere og mere slår ind på. Hvor Per altså bliver mindre og

27. Georg Brandes, "Jobs Bog" i *Tilskueren*, Vol. 10 (1894): 661: "Det Spørgsmål der behandles i Jobs Bog er (...) Kærnespørgsmålet i Jødedommen. Og spørgsmålet er dette: Hvorledes gaar det til at under den retfærdige Guds Herredømme den onde hyppigt har Lykken med sig, medens den retfærdige ikke mindre hyppigt rammes af uforskyldte Ulykker? Det er Grundspørgsmålet for Israeliten. Kampen imod denne Vanskelighed er Judaismens hele indre Historie.

28. Georg Brandes, "Kohélet" i *Tilskueren*, Vol. 11 (1894): 827-830.

mindre praksis-orienteret mod samfundsforandring, som romanen skrider frem, bliver Jakobe det i stigende grad i forhold til startpunktet i det verdensfjerne “palads.”

Som Stefanie von Schnurbein har påpeget er der så flere mandlige jødiske karakterer i romanen, der kan ses som variationer af negative stereotyper, som var udbredte på denne tid, hvor den moderne antisemitisme grundlægges som ideologi og udbredes som kulturel kode.²⁹ Fx betragter onklen Heinrich Delft alt omkring sig som økonomiske anliggender, som han kan profitere af, såfremt der investeres rigtigt. Hans indvandrer-danske er fyldt med tysk og yiddisch-vendinger. Jakobes bror Ivan er tegnet som en feminiseret jøde. Han skildres som lille, tynd og nervøs; særligt har fortælleren fokus på, at Ivan snakker meget med en skinger/hysterisk stemme, hvilket bidrager til indtrykket af ham som feminin/barnlig. Desuden kommer entreprenøren Max Bernhardt til at repræsentere alle de negative aspekter af kapitalismen, grådig og brutal, som han er.

UOVERENSSTEMMELSER OM VELFÆRD

Bruddet mellem Jakobe og Per sker som sådan efter en central dialog i kapitel 16, hvor Per og Jakobe er uenige om, hvordan Max Bernhardts opførsel overfor Per skal tolkes, og hvordan hans kapitaliske entreprenørånd skal udlægges. Samtidig er det interessant at se, at det, som fører endegyldigt til bruddet mellem Per og Jakobe er uenighed om, hvilken form for velfærdsmoral, som det moderne danske samfund skal bygges på (ud fra deres forskellige fortolkninger af Bernhardt). I kapitel 16 er inspirationen fra Georg Brandes og Harald Høffdings debat om velfærdsmoral i 1889 tillige synlig, da Jakobe på dette tidspunkt tilsyneladende er tilhænger af det syn på velfærdsmoral, som Georg Brandes plæderer for i diskussionen. Bernhardt har på dette tidspunkt fået nok af Pers ikke-særligt-praksis-orienterede eksekvering af sit store visionære ingeniør-projekt. Bernhardt forlanger at blive den overordnede chef i projektet, bl.a. for at sætte skub i processen. Per opfatter Bernhardts opførsel som brutal og amoralsk – han mener på sin side, at Bernhardt udelukkende er ude efter profit og egen succes, og at han ingen skrupler har med at overtage andres idéer og projekter, hvis det kan komme ham selv til gode. Per spørger således Jakobe i denne velfærds-dialog i kapitel 16, om hun virkeligt mener, at det moderne Danmark skal bygges på en sådan form for *survival-of-the-fittest*- kapitalisme, hvor kun de mest brutale og grådige bliver vinderne. Herefter mimer Jakobe stort set Brandes’ grundlæggende synspunkt i debatten i 1889. Jakobe tilkendegiver nemlig, at hun betragter “Viljesmennesker” (385) (eller Nietzscheanske overmennesker) som nødvendige, når store samfundsforandringer skal finde sted. Brandes ytrer netop også i velfærdsdebatten med Høffding, at det mest progressive moderne samfund vil være det, som bygger på, at der gives plads til,

---

29. Stefanie von Schnurbein, “Literarischer Antisemitismus bei Knut Hamsun und Henrik Pontoppidan: Zwei Varianten mit unterschiedlicher Tendenz,” *European Journal of Scandinavian Studies*, 44, nr. 1 (2014), 90-102.

at 'store mænd' med store evner og talenter skal have en større grad af frihed end andre – deres heterogene personligheder skal have plads til at udfolde sig, fordi det, ifølge Brandes, er sådanne typer, der skaber de største innovationer i ethvert givent samfund, og som derfor driver historien frem progressivt.³⁰ Men samtidigt må det pointeres, at romanen her tolker Brandes' nietzscheanske velfærdsmoral på en noget anden måde, end Brandes nogensinde selv gjorde. For da Brandes debatterede med Høffding om velfærdsmoral, var det ingen steder omhandlende brutale, egoistiske kapitalister, spekulanter og bygherrer. Det kan ud fra en ideologisk forståelse godt siges, at Brandes ytrer liberale synspunkter i forhold til, hvilken slags velfærdsmoral, som det moderne Danmark skal bygges på. Men Brandes' liberalt-orienterede velfærdsmoral er fra en tid, før økonomi og den kapitalistiske ånd blev omdrejningspunktet i den liberale politiske ideologi. Når Brandes beskæftiger sig med 'store mænd', er hans eksempler skaberne af store verdensreligioner, moderne forfattere, som tør gå op imod herskende dogmatiske tankegange, og filosofiske/politiske tænkere, som udtænker visionære samfundsmodeller, hvor social retfærdighed er selve kernen i projektet. På den måde er romanens brug af hans synspunkter i kapitel 16 tolket over på områder, som Brandes aldrig selv perspektiverede til.

Men i kapitel 16, lige før bruddet mellem Jakobe og Per, er det dog ikke kun Jakobe, der ytrer synspunkter, som i nutidens nordiske velfærds-ører lyder skarpe. Per er nemlig lige ved endegyldigt at lukke sit forhold til Jakobe allerede her i kapitlet, da han skal bedømme Bernhardts plads i historien. Per er efterhånden blevet mere og mere overbevist om, at Bernhardts jødiskhed spiller en afgørende rolle for, hvordan han opfører sig: "(...) det undrede ham kun, at hun steg så højt til vejrs for at forsvare en fyr som Bernhardt, hvis formål var (...) forfængelig magtsyge eller (...) pengebegærlighed, og som i det hele havde vist sig som en endog ualmindeligt ondartet lille ... han var ved at sige "jøde" men tog det i sig og sagde "børsgrævling" (386)." *Lykke-Pers* jødiske tematikker skriver sig på den måde ind i sin tids mest populære kulturelle kode – den moderne antisemitisme – hvorigennem overgangen til den moderne verden blev diskuteret gennem jødiskhed. Den moderne antisemitisme bliver således, bl.a. af den anerkendte antisemitisme-forsker Shulamit Volkov, set som en på denne tid mere og mere udbredt kulturel kode, der fremstiller de europæiske jøder som dystopiske tegn for, hvad der kommer til at ske, hvis den gamle verdens europæiske nationer blev transformeret af periodens mange demokratiske emancipationskampe, kapitalistiske strukturer, rationalistiske forklaringsmodeller, urbanisering og fremmedgørelse. Men der var bestemt også stor variation i brugen af denne kulturelle kode. I *Lykke-Per* som i mange andre romaner fra perioden blandes antisemitiske og filosemitiske diskurser ofte i diskussionen af overgangen til den moderne verden. *Lykke-Per* er også, skal det siges, mere nuanceret i sine jødiske motiver end mange andre værker fra denne tid.

---

30. Det er særligt i Brandes' første indlæg i debatten, "Duplik," i afsnit III, at Brandes ytrer denne velfærdsmoral. Se "Duplik" her: https://www.henrikpontoppidan.dk/text/seclit/secartikler/brandes_georg/duplik_1890.html

Men set i historiens klare lys er denne litterære leg med det jødiske som tegn for de massive moderne forandringsprocesser en farlig leg, når man ved, hvad denne kulturelle kode som en politisk ideologi udviklede sig til. Den grunderfaring, som romanen formentligt først og fremmest ønsker at adressere, blev dog delt af mange mennesker dengang rundt om i Europa – for (ligesom i dag i øvrigt) oplevede mange dengang samfundsudviklingen som accelereret – og nærmest ustoppelig som et vildfarent lokomotiv. Eksempelvis blev mange håndværkere via deres fag “modernitetstabere” i perioden, hvis fx et helt håndværk blev industrialiseret og overflødiggjort på den måde. Men generelt frygtede mange, hvad denne enorme forandringsproces ville føre til eksistentielt som åndeligt – og forventningshorisonterne for den moderne verden blev på den måde ofte udtrykt gennem utopier og dystopier. Georg Lukács har skrevet, at den moderne vestlige romans vigtigste fælles erfaring er erfaringen af “den transcendentale hjemløshed”, og Lukács hylder faktisk i *Die Theorie des Romans* (1917) i særlig grad *Lykke-Per* for at repræsentere denne grunderfaring på en vellykket måde. Men indimellem bliver de jødiske motiver i *Lykke-Per*, særligt i forhold til de mandlige karakterer (også i portrættet af Brandes som Dr. Nathan), for stereotypiske i romanens sammenkædning af det jødiske med disse accelererede samfundsomvæltninger.

Videre kan det siges, at bogen ikke fremskriver nogen konkret kærligheds-syntese mellem Per og Jakobe, idet forlovelsen ophæves. Per forsøger at etablere en ny syntese med en reformeret protestantisme, da han bliver gift med Pastor Blombergs datter. Blombergs reformerede protestantisme ligner grundtvigianismen. I romanen skabes der på den måde et nyt eksperiment, hvor Per skal erfare, om han kan ‘blive sig selv’ i konteksten af den folkelige protestantisme, som Blomberg repræsenterer. Men Per finder fra starten af deres bekendtskab Blomberg for patriarkalsk-styrende, også i forhold til sin datter, og han finder Blombergs teologi naiv, som Per kalder det i sin allerførste samtale med ham – især idéen om, at det er de danske bønder og deres, for Blomberg, autentiske forhold til den nationale tradition og den danske natur, som det moderne Danmark skal bygges på. Per bliver således skilt fra sin kone og børn; han vælger selv denne løsning. Modsat Jakobes mere optimistiske vej ind i det moderne er Pers udgang ambivalent. Han finder ifølge sin dagbog fred med sig selv som landmåler ude på den jyske vestkyst og lever her et nøjsomt, selvdisciplineret liv ud fra de samme ikke-materialistiske og asketiske dyder som hans far. Men snarere end en skyld-og-skam fokuseret Gud er det naturen, som Per hengiver sig til. Det er til sidst en munke-agtig, men tillige natur-fokuseret tilværelse, formentligt også inspireret af Nietzsches filosofi, som Per udlever. Løsrivelsen fra den “bedsteborgerlige” Blomberg (som Per også kalder hans teologi) og vejen til det sidste stadi beskrives dog i første omgang som afstedkommet af, at Per studerer den danske pietistiske *nation building* historie:

Med sin uophørlig voksende trang til at komme til bunds i sig selv (...) tog han fat på en historisk undersøgelse af det religiøse liv i det tidsrum, hvorfra

størsteparten af disse skrifter stammede (fx "Liden gylden skatkiste" (SBH)). Han førtes (...) tilbage til pietismen under Kristian den Sjette og herfra atter fremad gennem oplysningstidens herrnhutiske separatisme, til den mærkelige lægmandsbevægelse i århundredets begyndelse, hvoraf samtidens store, folkelig-religiøse vækkelse langsomt var vokset frem. Skildringerne af hine fynske og jyske bondesønners og landsby-håndværkere og deres støtte og stædige kamp mod datidens rationalistiske rettroenhed fængslede ham stærkt. Disse ensomme, der på apostelvis vandrede fra by til by og vidnede, og som bespottedes af mængden, forfulgtes af præsterne og kastedes i fængsel af øvrigheden; disse små menigheder rundtom med deres evangeliske, fra verden helt bortvendte liv, – det var jo selve den hellige historie gentaget på hjemlig grund. (626).

JAKOBES ASYL

Samtidigt med Pers sidste stadier forløber i romanen, føder Jakobe deres fælles barn og etablerer asylet. Jakobe er blevet gravid lige før forlovelsen brydes og beslutter sig for at få barnet men skjuler graviditeten. Da fødslen nærmer sig, rejser hun til Breslau, hvor en veninde bor. Herfra rejser hun videre til det sydlige Schlessien, men barnet er dødfødt. Jakobe rammes af en stor sorg og er også mærket fysisk. Hun tilbringer således noget tid i den lille by Hirschberg for at komme sig, og hun sidder ofte og hviler sig i haven til det pensionat, hvor hun bor. Hun bemærker her fattige, beskidte og mishandlede arbejderklassebørn, der går forbi på vej til skole. Jakobes sorg bliver forvandlet til et lidenskabeligt ønske om at skabe sociale forandringer for disse børn. Som hun beskriver i et brev til sin veninde i Breslau, så forestiller hun sig allerede her, at hun kan skabe en velfærdsinstitution, hvor arbejderklassens børn gennem en reformeret skolegang vil få mulighed for at leve et liv i lykke i stedet for at fortsætte i den (dødfødte) livsbane, som de nu følger:

Har du nogensinde rigtig tænkt over, hvilken fortvivlet lod vor tid – vor store, virksomme tid! – har beredt børnene i fattige forhold, og hvor ubarmhjertig lidt der fra samfundets side hidtil er gjort for at skabe dem en menneskelig (eller blot naturlig) tilværelse? Fra et tomt rum, der kaldes et hjem, og hvor de sjelden ser hverken mor eller far, drives de små stakler til en skole, der for de fleste står som en offentlig straffeanstalt (...). Samfundet, hvortil de skulde lære at se hen med tillid og fortrøstning som deres usvigelige forsorg og beskytter, møder dem overalt i sin mindst tiltalende skikkelse: som en ufordragelig skolemester, et brutalt politi, et nærgående fattigforstanderskab, en præst, der taler til dem om død og dom og helvede. Hvor skal der under disse omstændigheder kunne vækkes en samfundsånd i dem, hvoraf engang (...) en virkelig, borgerlig broderskabsfølelse kan udvikle sig? (...) Forældrehjemmet, der før var samfundslivets basis, er vistnok en institution, der er dødsdømt af udviklingen. Men hvad skal der

da sættes i stedet? -For de voksne har det offentlige sørget. De har kirke og varierte, foredragssale og ølknejper, teater og 111 bønnemøder. Men nu børnene? Sig mig, hvor skal de små stakler vende sig hen i deres hjælpeløshed? Jeg ser ingen anden løsning end den, at skolen efterhånden må træde i hjemmenes sted. (...) Skolen må da langsomt omskabes, må lidt efter lidt føres tilbage til sit udspring og blive noget af, hvad klostret i gamle dage var, et asyl, et fristed, en altid åben tilflugt. Men den må samtidig blive noget ganske andet. Den må ved sit blotte ydre, ved lokalernes udsmykning, ved undervisningens form virke på eengang hjemligt og festligt på det barnlige sind. For der skal her gives børnene det grundfond af lyse og frugtbare livsindtryk, som de senere hen kan have at tære på, og som kan gøre dem mere modstandsdygtige i tilværelseskampen end fortidens og adskillig af vor egen tids klosterligt optugtede ungdom, der straks ved enhver skuffelse mister troen til livet, taber tilliden til lykken og (...) søger trøst i skødet på deres gamle, golde amme, kirken. (618-19).

I dette brev bruges begreberne “lykke” og “tillid” flere gange. I forhold til den nutidige velfærdsforskning er det interessant, at allerede i denne roman skrevet flere årtier før, at den nordiske velfærdsstat konkret skabes, ytres der en vision om, at det er igennem en demokratisk-orienteret social kapital, som alle deler gennem en fælles skolegang og en efterfølgende højere social tillid på tværs af klasserne, at ‘det gode velfærdssamfund’ kan skabes, borger til borger og borger til stat. Jakobe skriver således, at skolens primære formål er at skabe en ny “Grundfond,” der opbygger en anden selvforståelse hos arbejderbørnene end den, de lærer i de daværende autoritære, klasse-opdelte institutioner, hvor arbejderbørnene mister “tilliden til lykken.” Denne opbygning af en “Grundfond” skal som en demokratisk orienteret social kapital forstås som asyllets kerneprojekt, hvorved børnene lærer, at arbejderklassens børn er ligeså meget værd som borgerskabets. Børnene skal lære at være selvstændige, samtidig med at fokus også er på at udvikle “(...) en ægte følelse af borgerligt broderskab (...)” og en “samfundsånd” (eller: samfundssind – et ord, som ofte blev brugt under Corona-krisen). Det er samtidigt en central idé, at det er igennem en reformering af det bestående statslige skole-system og de autoritære principper, som stadig følges her, at disse arbejderbørn – og på sigt alle børn – får opbygget denne ligheds-orienterede sociale kapital. For som Jakobe bemærker, så regerer der på dette tidspunkt i Danmark en stor mistillid imellem de forskellige klasser, som forhindrer, at et ægte demokratisk samfund kan vokse frem. Processen skal igangsættes ved, at der kommer et større fokus på at give arbejderbørnene en ordentlig skolegang og en anderledes social kapital, så de kan bryde med deres sociale arv. Det vil gøre, at disse arbejderbørn udvikler sig til tillidsfulde (og tillidsvækkende) medborgere i stedet for mistillidsfulde modborgere, der hele deres voksenliv vil kæmpe mod staten og mod de højere klassers autoritære formynderi og udnyttelse af dem, så de ender med at blive hævngherrige.

Det, at asyllet kan ses som en syntese af tesen og antitesen kan bl.a. ses ved, at Jakobe har tilnærmet sig elementer fra den traditionelle tese-del. I brevet refererer

hun nemlig til klostret, som en institution fra den gamle verden, som hun vil lære af, når hun konkret skal opbygge asylet. Det kristne kloster var som sådan en før-moderne multifunktionel velfærdsinstitution. Mange middelalderlige klostre udbød skolegang og mulighed for hengivelse til datidens standarder for forskning (for munke). Herudover rummede klostret også elementer af nutidens apotek- og hospitalsvæsen foruden biblioteksvæsen. Munke/nonner udførte tillige ofte socialt arbejde for fattige og syge. Med henvisningen til klostret er det da ikke kun en Folkeskole, som Jakobe ønsker at bygge. Asylet virker i brevet snarere til at være et mikrokosmos af en hel velfærdsstat. Jakobes asyl skal lig klostret foruden et skolevæsen således også rumme elementer af et sundhedssystem, hvor de mest progressive videnskabelige standarder følges, og desuden skal asylet udgøre et kombineret refugium og socialt sikkerhedsnet for disse arbejderbørn. Jakobe beskriver det nemlig yderligere som et mål, at asylet på daglig basis skal få børnene væk fra arbejderhjemmene, der på denne tid var præget af uhygiejniske forhold, pladsmangel, sult, alkoholisme og vold.

Men når Jakobe sammenligner asylet med det kristne kloster og refugium, så er det en vigtig pointe, at det skal være "(...) noget helt andet," hvormed også arkitekturen og designet beskrives som spillende en vigtig rolle. Jakobe nævner i den forbindelse også de daværende statslige myndigheders autoritære opførsel, som den største hindring for udviklingen af en ny, forbedret social samhørighed i landet, præget af en større social tillid mellem klasserne og i forholdet til staten. Hun nævner de samtidige læreres pædagogik, politiets og kirkens adfærd (der var stadig katekismus-undervisning) og forudindtagede dommers afgørelser som levn fra det feudalt-kristne formyndersamfund, der får de lavere klasser til at miste "tilliden til lykken" fra, de er små børn. I modsætning til kommunismens, anarkismens og nationalismens revolutionære utopier, som i høj grad prægede periodens litteratur, så er Jakobe dog ikke orienteret mod at revolutionere og bygge helt nyt op fra grunden. Det bestående skolevæsen skal altså reformeres indefra. Målet er på sigt, at alle i samfundet skal dele demokratiske værdier, så en højere social tillid mellem alle borgere, top som bund, kan opbygges – og det er faktisk en, for denne tid, ganske visionær demokratisk velfærdsmoral, der først bliver materialiseret efter 2. verdenskrig i Skandinavien.

OPFØRELSEN AF JAKOBES ASYL

I sidste kapitel hører vi om selve skolen, efter at den er blevet opført. Vi bliver som læsere guidet rundt, fordi Pers bror Eberhard kommer for at informere Jakobe om Pers testamente og den anseelige sum, Per overgiver til asylet. Eberhard bliver overrasket over det, han ser:

I den ene ende af den store bygning lå en højloftet, lys og festlig spisesal, hvor den ene halvdel af børnene netop fik mad (...). Ved siden af var der et par systuer, hvor børnene – både drengene og pigerne -lærte at bøde deres tøj, stoppe deres strømper, lappe deres sko. Ovenover var en række badekamre.

Hver tredje dag – forklarede hans ledsagerske – fik børnene et bad. Lys, luft, vand og regelmæssige måltider var overhovedet de midler, hvormed skolen opdrog børnenes moralske sans og erstattede religionsundervisningen. Det var netop meningen, at de med deres rene kroppe, deres velholdte klæder og gode manerer skulle virke rundt om i hjemmene som små missionærer for troen på renlighed, orden og tugt. (696)

I samtalen med Pers bror beskriver Jakobe asylet som lige så meget Pers projekt som hendes, og det fremstår både via værdierne, som følges, og arkitekturen som en syntese. Asylet er nemlig ikke skabt ud fra en stil, hvor det er en materialistisk tung og dyr udsmykning, som præger interiøret, som det var tilfældet i Salomon-“paladset.” Det arkitektoniske element af en “højloftet, lys og munter spisestue” minder snarere om det store åbne rum i en lysfyldt katedral. Vi finder på den måde ud fra den minimalistiske æstetik snarere træk fra Pers pietistiske barndomshjem og klostret. Samspillet med naturlige elementer ude i verden – lys, glas og vand – er dog også i fokus. På den måde, ved at lukke verden ind og gå i samspil med den, betones asylets relation til den ydre verden, og den, for Jakobe, moderne jødiske kamp for at skabe social forandring i det omkringliggende samfund. Asylet er placeret i periferien af det eksisterende samfund, men via skolens arkitektoniske åbning ud mod verden formes eleverne til at blive aktive medborgere, som vil kæmpe for, at hele samfundet demokratiseres, og at de autoritære principper, som det resterende samfund stadig er præget af, reformeres. Jakobe har fra starten, som jøde og som kvinde, haft en lignende perifær position i samfundet, men hun bruger nu sine *outsider*-perspektiver til at skabe inkluderende forandring for en anden *outgroup* på denne tid, arbejderbørn.

I stedet for det klassiske tyske, men også højborgerskabs-rettede og privilegie-prægede *Bildung*-ideal er det i forlængelse heraf et demokratisk, ikke-kønsorienteret dannelsesideal, der er i centrum. Piger og drenge bliver anset som ligeværdige, og det at udvikle kønsroller er ikke i fokus – både drenge og piger lærer at sy, som det ses. Og i stedet for, at det skal være gennem dogmatisk katekismus-undervisning og på nåde af statskirke-præsterne, at arbejderbørnene får borgerrettigheder, er det her et mål at opbygge en sund “samfundsånd” gennem en reformeret demokratisk *Bildung*. Eleverne skal selvfølgelig også udvikle deres intellektuelle evner men hovedfokus er på at opbygge denne praktiske og nøjsomme sociale kapital, så de kan blive selvstændige borgere, der er forberedt på et demokratisk ‘almindeligt liv.’ Som sådan bliver eleverne dannet som “(...) små missionærer for troen på renlighed, orden og disciplin”. Men i stedet for at følge en æstetik, hvor persienserne altid er trukket ned for at undgå sollyset, da forvandler det katedral-lignende, lysfyldte rum i bygningen eleverne til sekulært-orienterede munke, der indgår i samspil med omverdenen, snarere end, det er størst mulig materialistisk velfærd, der er målet.

KONKLUSION

Artiklen har belyst, at Jakobes asyl kan betragtes som en syntese af den traditionelle pietistisk-prægede tese og den moderne jødiske antitese. I forhold til de senere års velfærds-forskning med det sociologisk-økonomiske fokus på social tillid og velfærdsinstitutionerne og det historiografiske Grundtvig-narrativ, er det samtidig vigtigt at huske, at *Lykke-Per* er en roman. Det er hverken via en historiografisk kildekritisk, en sociologisk kvalitativ metode eller økonomiske nøgletal, at *Lykke-Per* afdækker pietismens såvel som 1800-tallets dansk-jødiske kulturs andel i den moderne danske *nation building*. Men her er det vigtigt at pointere – som man gør inden for *Reading for Democracy*-feltet – at selvom skønlitteratur og den realistiske roman traditionelt set ikke er blevet anset som valide historiske kilder i sig selv, så spillede litteraturen og den realistiske roman en hovedrolle i 1800-tallets skabelse af nationale “*imagined communities*.” Benedict Anderson, som netop er skaberen af “*imagined communities*”-begrebet, brugte også realistiske 1800-talsromaner som sine primærkilder, da han skabte dette meget indflydelsesrige begreb. I *Lykke-Pers* udforskning og prognostisering af det moderne Danmark er det interessant, at Pontoppidan lader flere mulige veje ind i fremtiden være synlige. Her repræsenterer Jakobes asyl den i dag mest øjnefaldende, eftersom asyllet har mange ligheder med den senere nordiske velfærdsstat og tillige indeholder idéen om, at det er gennem en fælles opbygget demokratisk social kapital og heraf en højere social tillid borgerne imellem, at et velfungerende moderne velfærdssamfund skal opbygges.

Det er dog samtidig væsentligt, at repræsentationen af moderne jødiskhed i romanen indgår i et samspil med tidens mest populære kulturelle kode i Europa, hvormed jødiskhed generelt blev tegn for de massive forandringsprocesser, som fandt sted i perioden. På den måde deler romanen træk med mange andre europæiske romaner fra den tid, hvor fx Stefan Zweigs *Verden af I går* (1941) er et andet godt eksempel på en roman, der skildrer denne moderne jødiske ånd som inkarnerende en nærmest blind tro på et grænseløst ‘fremskridt’ ud fra den moderne liberale ordens forståelse heraf. Snarere end Stefan Zweig er det dog Brandes’ idéer og fremstillinger af denne moderne jødiske ånd, som er i centrum. Pontoppidans kritik af Brandes og hans moderne gennembrudsideal er som tidligere nævnt efter min mening for forvrængede, når Brandes’ tanker kædes sammen med en brutal *survival-of-the-fittest* kapitalisme, selvom denne kobling ikke findes nogen steder i Brandes’ skrifter. Pontoppidan skriver som sagt om Brandes i 1912: “Det Kundskabens Træ, han har plantet i landet/ (...) Forgifter nu Folket med Ormstukne Frugter.” Det som Pontoppidan hermed kritiserer Brandes for, er formentligt, at han, ifølge Pontoppidan, har været for naiv i forhold til at idealisere de frisættende liberale værdiers forandringsprocesser. Med Jakobes velfærdsutopi bliver romanens budskab, at der må tænkes en demokratisk velfærdsmoral og etik indover. Pontoppidan var selv rundet af præstegårdsmiljøet og har kendt til den store indflydelse, som statskirken igennem århundreder havde haft gennem katekismus-undervisningen. Det er på den måde ikke tilfældigt, at det

er igennem en reformeret skolegang, hvor de autoritære principper er skiftet ud med tillidsbaserede demokratiske værdier, at 'det nye samfund' ifølge romanen kan bygges op samtidigt med, at nogle af de pietistiske nøjsomme etiske værdier går igen.

Romanens fremstilling af asyltet som en moderne multifunktionel velfærdsinstitution er på den måde at se som en vigtig del af hele den forventningshorisont, som de forskellige Moderne Gennembrudsaktører skabte på denne tid i forhold til, hvordan det moderne Skandinavien først blev forestillet som demokratiske "*imagined communities*." Brandes' introduktioner til velfærdsdebatterne er nævnt tidligere i artiklen og ligeså hans velfærds-nietzscheanske standpunkt i 1889. Men også når man dykker ned i andre dele af Moderne Gennembrudslitteraturen, er tematiseringen af velfærd synlig hos andre væsentlige forfattere. Et eksempel er den rolle som begrebet velfærd spiller i Henrik Ibsens teaterstykke *En Folkefiende* (1882). Der er således stykket igennem en ivrig diskussion af, om Dr. Stockmanns planer om at afsløre forureningen af byens grundvand er den rette velfærds-moral at følge for byens bedre borgerskab. I forhold til den demokratiske, ikke-kønsorienterede moderne *Bildung*, som kom til at blive kernen i den nordiske Folkeskole, så var det først langt senere, at denne egalitære velfærdsdannelse blev omdrejningspunktet. I *Konkurrencestaten* (2012) beskriver Ove Kaj Pedersen, hvordan den skandinaviske Folkeskole fra 1960'erne blev reformeret med udgangspunkt i erfaringerne fra 2. verdenskrig og de autoritære regimer og magthavere, der på karakteristisk vis først var blevet valgt i demokratisk konstituerede nationalstater, bl.a. i Tyskland. Et demokratisk og anti-autoritært dannelsesideal blev således kernen i den reformerede nordiske Folkeskole. Uddannelse og forberedelse til arbejdsmarkedet var naturligvis også formålet. Men det overordnede mål var at opbygge selvstændige individer med en stærk "samfundsånd," som Jakobe formulerer det i sit brev.

ABSTRACT

This article examines how *Lykke-Per* discusses the major social changes of this period in a Danish national context through the concepts of "welfare morality," "welfare" and the synonymous term of happiness (*lykke*). The book's two main characters, Per and Jakobe, are seen as exponents of two different understandings of welfare/happiness. Per's introverted, ascetic preoccupation with finding his own identity and individual happiness, which is in many ways similar to the pietism from which he has been raised, is contrasted with Jakobe's modern Jewish secular-oriented social engagement. The romance between the two main characters of the novel is seen in the light of Reading for Democracy scholarly research of recent years by which 19th century and early 20th century realist novels are viewed as "democratic imaginations" and horizons of expectation upon which the later Western democratic welfare societies have been built. Søren Blak Hjortshøj interprets the ideas behind Jakobe's utopian asylum/orphanage for poor children that Jakobe sets up at the end of the novel as an early manifestation of welfare

ideas that only became reality much later in a Scandinavian context. Also, the article will argue that Jakobe's microcosmos of the later Nordic welfare state is born out of contemporary debates on Velfærds morale which particularly were sparked and initiated by the founder of the Modern Breakthrough Movement, the Danish-Jewish intellectual Georg Brandes.

Søren Blak Hjortshøj er postdoc ved Henrik Pontoppidan Centret, Syddansk Universitet. Han har tidligere skrevet PhD om Georg Brandes' jødiske tematikker, udgivet på Aarhus Universitetsforlag med titlen Son of Spinoza. Georg Brandes and Modern Jewish Cosmopolitanism (2021).

LITTERATURLISTE

- Ahnlund, Knut: *Henrik Pontoppidan, fem huvudlinjer i författarskabet*, København: Akademisk Forlag, 1956.
- Armstrong, Isobel: *Novel Politics: Democratic Imaginations in Nineteenth-Century Fiction*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Armstrong, Nancy & Leonard Tennenhouse: *Novels in the Time of Democratic Writing*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2018.
- Bentham, Jeremy: "A comment on the commentaries and a fragment on Government" in Burnsand & Hart (ed.), *The collected works of Jeremy Bentham* (Oxford: Oxford University Press, 1977), p. 393.
- Brandes, Georg: *Emigrantlitteraturen*, København: Gyldendal, 1971.
- Brandes, Georg: *Aristokratisk Radikalisme*. København: J. W. Cappelens Forlag, 1961.
- Brandes, Georg: "Duplik" in: "Duplik" her: https://www.henrikpontoppidan.dk/text/seclit/secartikler/brandes_georg/duplik_1890.html
- Brandes, Georg: "Jobs Bog" i *Tilskueren*, Vol. 10 (1894): 653-671, 737-754.
- Brandes, Georg: "Kohélet" i *Tilskueren*, Vol. 11 (1894): 817-838.
- Bredsdorff, Elias: *Henrik Pontoppidan og Georg Brandes. En kritisk undersøgelse*, København: Gyldendal, 1964.
- Bredsdorff, Elias: *Henrik Pontoppidan og Georg Brandes. En redegørelse for revvekslingen*, København: Gyldendal, 1964.
- Carson, Craig: *The Aesthetics of Democracy: Eighteenth Century Literature and Political Economy*. London: Palgrave Macmillan, 2017.
- Esping-Andersen, Göran: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Fukuyama, Francis: *Political Order and Political Decay*. New York: Profile Books Limited, 2015.
- Fukuyama, Francis: "Nation Building and State Building" i Korsgaard, Hall & Pedersen (ed): *Building the Nation. N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2015, 29-50.
- Haugaard Jeppesen, Bent: *Henrik Pontoppidans samfundskritik, studier over den sociale kritik i forfatterskabet 1881- 1927*, København: G.E.C. Gad, 1962.
- Horstbøll, Henrik: "Pietism and the Politics of Catechisms" in *Scandinavian Journal of History* 25 (2) (2004): 143-60.
- Kananen, Johannes: *The Welfare State in Three Eras*, London: Routledge, 2009.
- Kjældgaard, Lasse Horne: *Meningen med velfærdsstaten*. København: Gyldendal, 2018.
- Kofoed, Niels: *Henrik Pontoppidan, anarkismens og demokratiets tragedie*, København: C.A. Reitzel, 1986.
- Korsgaard, Ove: *The Struggle of the People, Five hundred years of Danish history in short*, København: Danish School of Education, 2008.

- Korsgaard, Ove: "How Grundtvig became a National Builder" i Korsgaard, Hall & Pedersen (ed): *Building the Nation. N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2015, 192-212.
- Knudsen, Tim: *Storbyen Støbes, København mellem kaos og byplan 1840-1917*, København: Akademisk Forlag 1988.
- Levinsen, Klaus: "Social tillid og velfærdsstaten" i Jørn Henrik Petersen et al (ed.), *13 Værdier bag den danske velfærdsstat*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2007.
- Lærke Hansen, Aage, "Fra dannelsesroman til udviklingsroman" i Kritik, nr. 8, 1968, p. 19-45
- Mortensen, Klaus P.: *Ironi og utopi, en bog om Henrik Pontoppidan*, København: Gyldendal, 1982.
- Møller, Jes Fabricius: *Grundtvigs død*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2019.
- Pedersen, Ove Kaj: *Konkurrencestaten*. København: Gyldendal, 2012.
- Pontoppidan, Erik: *Forklaring over Doktor Martin Luthers lille Katekismus*. Udgivet af skolerne i Øster Snede og Løsning, 1953.
- Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per*, Gyldendal, København 2006
- Pontoppidan, Henrik & Henrik Cavling: "Bogen er ingen Selvbiografi" 19/12 1905 i Politiken: https://www.henrikpontoppidan.dk/text/kilder/interviews/1905_politiken.html
- Pontoppidan, Henrik: *Den 4de Februar*: <https://www.henrikpontoppidan.dk/text/kilder/digte/brandes.html>
- Pontoppidan, Henrik: *Undervejs til mig selv*, København: Gyldendal, 1954.
- Schnurbein, Stefanie von: "Literarischer Antisemitismus bei Knut Hamsun und Henrik Pontoppidan: zwei Varianten mit unterschiedlicher Tendenz." *European Journal of Scandinavian Studies* 44, nr. 1 (2014): 90-102.
- Shantz, Douglas H., *An Introduction to German Pietism: Protestant Renewal at the Dawn of Modern Europe*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2013.
- Sorkin, David: *The Transformation of German Jewry, 1780-1840*. New York: Oxford University Press, 1987.
- Stanislawski, Michael: *Zionism and Fin de Siècle*, Los Angeles: University of California Press, 2001.
- Stjernfelt, Frederik, Ulrik Langen & Henrik Horstbøll: *Grov Konfækt – Tre vilde år med trykkefrihed 1770-73*. København: Gyldendal, 2020.
- Stidsen, Johannes Enggaard: "The Dynamics of Reform of Piety in Denmark, 1780-1920" in Anders Jarlert (ed.), *Piety and Modernity. The Dynamics of Religious Reform in Northern Europe 1780-1920* (ed.) Anders Jarlert, Leuven: Leuven University Press, 2012, 265-285.
- Svendsen, Gert Tinggaard & Gunnar Lind Haase Svendsen: "Social Capital and the Welfare State" in *The Nation State in Transformation*, Aarhus: Aarhus University Press, 2010, pp. 315-338.
- Sønderskov, Kim Mannemar & Peter Dinesen: "Danish Exceptionalism: Explaining the Unique Increase in Social Trust over the Past 30 Years" in *European Sociological Review*, Vol. 30 Issue 6, 2014. Oxford Academy,
- Volkov, Shulamit: *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*. München: C. H. Beck, 1990.